

Από τα πανηγύρια που οργανώνονταν στον Βρύσινα γύρω στο 1700 π.Χ. έμειναν ζωικά κατάλοιπα από τα οποία, σε συνδυασμό με το πλήθος των ζωόμορφων ειδωλίων, αντλούμε στοιχεία για το ρόλο των ζώων στη λατρεία. Τα διαμελισμένα σφάγια, κομμένα σε ατομικές μερίδες, μαγειρεύονταν σε χύτρες και διανέμονταν στους πανηγυριστές. Βρέθηκαν κατάλοιπα από αιγοπρόβατα, χοίρους, αγελάδες, σκύλους και, από τον παράκτιο χώρο, ψάρια και ένα κοχύλι πορφύρας. Καθώς το 99% των ειδωλίων αναπαριστούν βοοειδή, ενώ παράλληλα η κατανάλωση βοοειδών στον Βρύσινα είναι μειωμένη, τίθεται το ερώτημα των δεσμών ανάμεσα στην αγροτική οικονομία και τη θρησκεία.

ΤΟ ΙΕΡΟ ΚΟΡΥΦΗΣ ΤΟΥ ΒΡΥΣΙΝΑ (IV) ΒΟΣΚΟΙ, ΓΕΩΡΓΟΙ ΚΑΙ ΨΑΡΑΔΕΣ ΠΡΟΣΚΥΝΗΤΕΣ —Η συμβολή της ζωοαρχαιολογίας

01

ΔΗΜΗΤΡΑ ΜΥΛΩΝΑ

Ζωοαρχαιολόγος

Ινστιτούτο Αιγαϊακής Προϊστορίας, Κέντρο Έρευνας Ανατολικής Κρήτης

ΤΑ ΟΣΤΑ ΖΩΩΝ ΚΑΙ ΤΑ ΚΕΛΥΦΗ ΤΩΝ ΘΑΛΑΣΣΙΩΝ ΜΑΛΑΚΙΩΝ, ΛΟΓΩ ΤΗΣ σύστασής τους, διατηρούνται στο χώμα για πολλές χιλιετίες και αποτελούν μερικά από τα πιο κοινά ευρήματα των αρχαιολογικών ανασκαφών. Τέτοιου είδους ευρήματα δίνουν πληροφορίες για το αρχαίο περιβάλλον, την οικονομία αλλά και τις διατροφικές συνήθειες των ανθρώπων. Καθώς οστά και όστρεα αποτελούν συνήθως κατάλοιπα γευμάτων, μας επιτρέπουν να διερευνήσουμε τις κοινωνικές σχέσεις και συνήθειες που αναπτύσσονταν γύρω από το φαγητό, τόσο το καθημερινό όσο και το επίσημο, των ιδιαίτερων περιστάσεων.

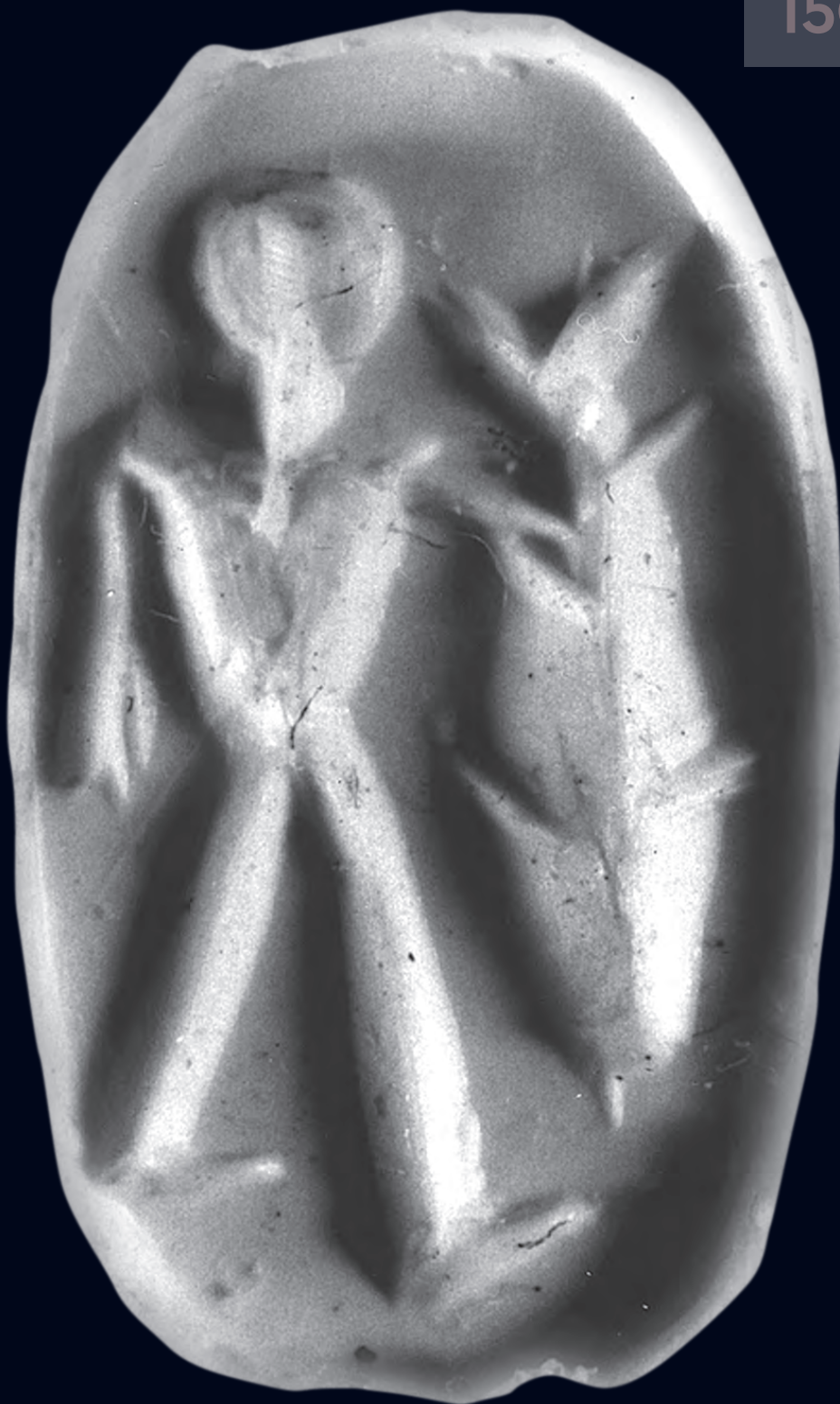
01

Ειδώλια μακρύκερων βοδιών από το Ιερό Κορυφής του Βρύσινα. Φωτ.: Ν. Δασκαλάκης.

02

Ο ψαράς και η ψαριά του. Σύγχρονο σφράγισμα από ΜΜΙΙΒ σφραγίδα, Μάλια (CMS II, 2–174a–1.2).

1700
έως
1500 π.Χ.

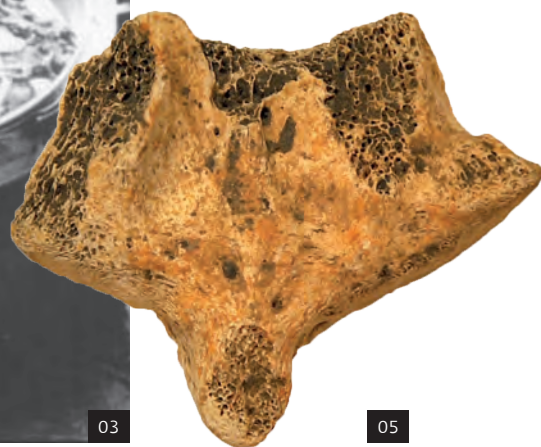

03

04

05

Στο Ιερό Κορυφής του Βρύσινα, ζωικά κατάλοιπα και πλήθος ζωόμορφων ειδωλίων που βρέθηκαν κατά τις ανασκαφές ανοίγουν ένα παράθυρο στον μινωικό κόσμο γύρω στο 1700 π.Χ., και μας επιτρέπουν να διερευνήσουμε ποικίλες όψεις των σχέσεων των ανθρώπων με τα ζώα. Εκτός από τις οικονομικές πρακτικές που αναπτύσσονταν στον ποιμενικό, γεωργικό και αλιευτικό χώρο γύρω από τον Βρύσινα, ο ρόλος των ζώων στη λατρεία και την κοσμοθεωρία των Μινωιτών είναι μια σημαντική όψη αυτών των σχέσεων.

Κατάλοιπα ζώων στο Ιερό Κορυφής του Βρύσινα

Στην παλαιότερη ανασκαφή του 1973–74 στον Βρύσινα, συλλέχθηκαν αρκετά οστά θηλαστικών, ψαριών και ένα όστρεο. Τα περισσότερα είναι σπασμένα σε πολύ μικρά θραύσματα και μάλιστα κάποια φέρουν ίχνη κοπής, σημάδια από μαχαίρι ή άλλο κοπτικό εργαλείο, με το οποίο διαμελίστηκαν τα σφάγια στο παρελθόν και χωρίστηκαν σε μερίδες. Αρκετά είναι καμένα, καστανά ή μαύρα. Το είδος και η κατανομή των ιχνών καύσης υποδηλώνουν ότι αυτά δεν παρήχθησαν κατά το μαγείρεμα. Αντίθετα φαίνεται ότι τα οστά ρίχτηκαν στη φωτιά μετά το τέλος του γεύματος. Οι παραπάνω μαρτυρίες δείχνουν ότι τα ζώα στο Ιερό Κορυφής καταναλώνονταν βρασμένα ή μαγειρεμένα σε χύτρες, κομμένα σε μικρές, ατομικές μερίδες. Η παρουσία πολλών και μεγάλων χυτρών, σύμφωνα με τη Γεωργία Κορδατζάκη, που μελετά την κεραμική από το Ιερό Κορυφής, επιβεβαιώνει αυτή την εικόνα. Οι μεγάλες χύτρες και τα μικρά κομμάτια κρέατος ίσως υποδηλώνουν το μαγείρεμα και το μοίρασμα του φαγητού σε πολλούς ανθρώπους ταυτόχρονα, όπως γίνεται και σήμερα σε γάμους και πανηγύρια στην Κρήτη.

Τα ζώα

Τα οστά προέρχονται, κατά σειρά αφθονίας καταλοίπων, από αίγες, πρόβατα, χοίρους, αγελάδες, σκύλους, από έναν μεγάλο ροφό και από ένα ακόμη μεγάλο αδιάγνωστο ψάρι. Βρέθηκε επίσης ένα όστρεο πορφύρας του είδους *Thais haemastoma*. Οστά αιγών και προβάτων μαζί κυριαρχούν στο σύνολο, αν και οι αίγες φαίνεται να καταναλώνονταν με μεγαλύτερη συχνότητα από τα πρόβατα. Είναι ενδιαφέρον ότι έχουν βρεθεί αρκετά οστά νεογέννητων αιγοπροβάτων, γεγονός που προσδιορίζει και την εποχή της κατανάλωσής τους, κάπου στις αρχές της άνοιξης. Οι αγελάδες και τα χοιρινά που καταναλώθηκαν στον Βρύσινα ήταν όλα ενήλικα ζώα. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα οστά σκύλων. Ένα μάλιστα εξ αυτών φέρει ίχνη διαμελισμού, γεγονός που μαρτυρεί την κατανάλωση των σκύλων στη συγκεκριμένη εποχή και περιοχή. Τα κατάλοιπα των ψαριών και το μοναδικό όστρεο αντιπροσωπεύουν τις θαλάσσιες τροφές.

Είναι αξιοσημείωτο ότι τα ζώα που καταναλώθηκαν στο Ιερό Κορυφής του Βρύσινα, στις τελετουργίες και τα γεύματα που αποτελούσαν ενδεχομένως μέρος τους, δεν διαφέρουν από αυτά που καταναλώνονταν και στους γειτονικούς οικισμούς. Ανάλυση οστών από το Μεσομινωικό (2100–1700 π.Χ.) Χαμαλεύρι, στις βόρειες υπώρειες του Βρύσινα, και από το Μοναστηράκι, στην κοιλάδα του Αμαρίου νοτιοδυτικά, δείχνουν ότι τα ίδια είδη, σε παρόμοιες αναλογίες, καταναλώνονταν και στα καθημερινά γεύματα των ανθρώπων. Η μόνη αξιοσημείωτη διαφορά είναι ενδεχομένως η συχνότητα κατανάλωσης αγελαδινού κρέατος. Η συχνότητα αυτή είναι αρκετά υψηλότερη στους οικισμούς σε σχέση με το Ιερό Κορυφής. Το γεγονός δε ότι η μειωμένη κατανάλωση βοοειδών συνδυάζεται με την κυρίαρχη παρουσία των βοοειδών μεταξύ των πύλινων ειδωλίων γεννά ερωτήματα ως προς τους δεσμούς μεταξύ αγροτικής οικονομίας και θρησκείας.

03

Προετοιμάζοντας τη γιορτή: βραστά κεφαλάκια στο καζάνι. Φωτ.: Oswald Kettenberger, 1989.

04

Οστά με ίχνη κοπής. Φωτ.: Ν. Δασκαλάκης.

05

Οστό σκύλου. Φωτ.: Ν. Δασκαλάκης.

06

Ειδώλιο μακρύκερου βοδιού από το Ιερό Κορυφής του Βρύσινα. Φωτ.: Ν. Δασκαλάκης.

06

Βοσκοί, γεωργοί και ψαράδες προσκυνητές

Αν θεωρήσουμε ότι οι προσκυνητές επέλεξαν να φέρουν στον Βρύσινα τροφές και αναθήματα που είχαν μια ιδιαίτερη σημασία γι' αυτούς, και τα οποία πιθανόν αντανακλούσαν τον τρόπο ζωής και τα ενδιαφέροντά τους, θα μπορούσαμε αντιστρόφως να αναζητήσουμε αυτούς τους προσκυνητές μέσα από τις προσφορές τους.

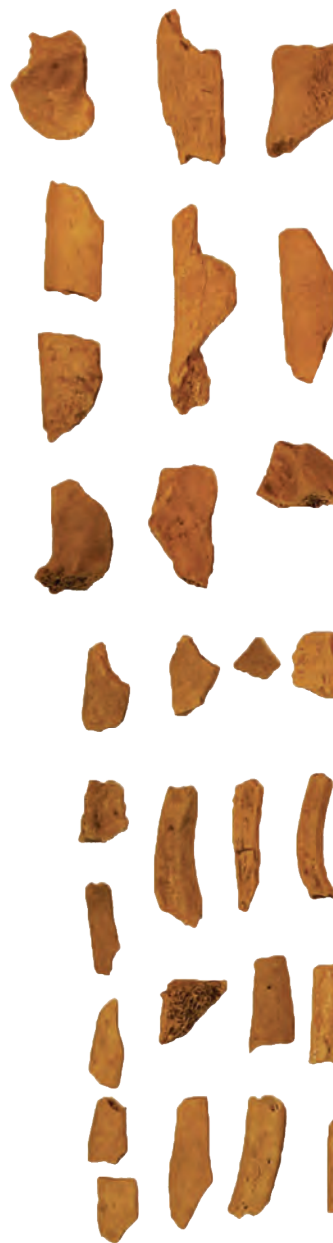
Στα οστά ζώων, και ειδικά των αιγών και των προβάτων, βλέπουμε ξεκάθαρα τον κτηνοτροφικό χώρο με βοσκοτόπια που εκτείνονταν στις ακαλλιέργητες πλαγιές του Βρύσινα ή και των πιο απομακρυσμένων βουνών. Αυτή η μαρτυρία όμως προέρχεται μόνο από τα κατάλοιπα των γευμάτων. Μεταξύ των ζωόμορφων ειδωλίων υπάρχουν, κατά το μελετητή τους Θωμά Τσέλιο, ελάχιστα ειδώλια αιγοπροβάτων ανάμεσα στις χιλιάδες.

Βλέπουμε επίσης την αγνή αντανάκλαση του γεωργικού χώρου, μέσα από τα κατάλοιπα των βοοειδών αλλά και των χοίρων. Οι αγελάδες και τα βόδια χρησιμοποιήθηκαν από πολύ νωρίς ως ζώα εργασίας και η χρήση τους στις αγροτικές εργασίες επέφερε σημαντική βελτίωση της παραγωγής. Άλλωστε η εκτροφή τους, σε ένα περιβάλλον όπως αυτό της Κρήτης, προϋποθέτει την ύπαρξη αγροτικών υπο-προϊόντων, όπως το άχυρο, για το τάισμά τους. Το ίδιο ισχύει και για τους χοίρους, ζώα που συμβιώνουν με τον άνθρωπο και μεγαλώνουν εύκολα με τα περισσεύματα του τραπέζιού και της σοδειάς. Ωστόσο, μεταξύ των ειδωλίων δεν υπάρχουν ειδώλια χοίρων, ενώ σχεδόν το 99% αυτών αναπαριστούν βοοειδή. Το ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο αυτός ο διαφορετικός τρόπος έκφρασης του γεωργικού και του κτηνοτροφικού χώρου στο Ιερό Κορυφής του Βρύσινα έχει να κάνει με τη σχετική τους σπουδαιότητα για τους κατοίκους της περιοχής. Αν η γεωργική παραγωγή θεωρούνταν πολύ σημαντική σ' αυτή την εποχή και τα βοοειδή πολύτιμα, ίσως να επέλεγαν να μην τα σφάζουν σε μεγάλη κλίμακα στο πλαίσιο των τελετουργιών αλλά να αναθέτουν στη θέση τους χιλιάδες ειδώλια. Άλλωστε ο ταύρος, η αγελάδα και τα μοσχάρια ήταν την εποχή εκείνη αγαπητά μοτίβα στην τέχνη σε όλο το νησί, μόνα τους ή σε σύνθετες σκηνές. Κατά τους ερευνητές, η τάση αυτή είναι κοινή στον κόσμο της ανατολικής Μεσογείου και σχετίζεται με τη συμβολική διάσταση του ζώου.

Επίσης, σημαντική στον Βρύσινα είναι η παρουσία του παράκτιου θαλάσσιου χώρου, μέσα από τα κατάλοιπα των ψαριών και το κοχύλι. Το κοχύλι της πορφύρας μάλιστα συνδέεται πιθανόν με τη νέα τέχνη της «πορφυρικής» που φαίνεται να αναδύεται αυτή την εποχή στην Κρήτη. Τον ίδιο χώρο ίσως αντιπροσωπεύει και ένα ένθετο ειδώλιο φώκιας που, κατά την ανασκαφέα Ίριδα Τζαχίλη, δεν φαίνεται να έχει παράλληλα αλλού. Ο κόσμος της θάλασσας φαίνεται ότι ήταν παρών σε διάφορα ιερά, όπως στον Τραόσταλο, στον Κόφινα και στα Κύθηρα, με τη μορφή κοχυλίων, ομοιωμάτων σκαφών, ειδωλίων ψαριών και βοτσάλων.

09

Γενική εικόνα οστών που περιλαμβάνει ομάδα καμένων. Φωτ.: Ν. Δασκαλάκης.

07

Παράσταση σκύλου. Σύγχρονο σφράγισμα από MMII σφραγίδα, Κρήτη (CMS VI, 2-97B-1.2).

08

Το όστρεο πορφύρας του είδους *Thais haemastoma*. Φωτ.: Ν. Δασκαλάκης.

Βιβλιογραφία

Βιγλάκη Π. / Δασκαλάκης Ν., «Ιερό κορυφής Βρύσινα: πλαστικές μορφές ως επίθετη διακόσμηση αγγείων», στο Ανδριανάκης Μ. / Τζαχίλη Ί. (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 1, Πρακτικά της 1ης Συνάντησης, Ρέθυμνο, 28–30 Νοεμβρίου 2008*, Ρέθυμνο 2010, σ. 393–398.

Δαβάρας Κ., «Ανασκαφή ΜΜ Ιερού Κορυφής Βρύσινα Ρεθύμνης», *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα Αθηνών* 7 (1974), σ. 210–213.

Κορδατζάκη Γ., *Κεραμική από το Ιερό Κορυφής του Βρύσινα. Ένα σύνθετο τεχνούστημα παραγωγής και χρήσης την 2η χιλιετία π.Χ.*, διδ. διατρ., Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2007.

Kyriakides E., *Ritual in the Bronze Age Aegean: The Minoan Peak Sanctuaries*, Duckworth, Λονδίνο 2005.

Loughlin E., «The calf in Bronze Age Cretan art and society», στο Santillo Frizell B. (επιμ.), *Pecus: Man and animal in Antiquity. Proceedings of the Conference at the Swedish Institute in Rome, September 9–12, 2002*, Ρώμη 2004, σ. 183–189.

Myrona D., «The animal bones from the Archive Building area», στο Kanta A. (επιμ.), *Monastiraki. Excavations of a Minoan Palatial Centre in the Amari Valley, Crete. Τόμ. II A: The Archive Building and Associated Finds*, Università degli Studi Suor Orsola Benincasa, Napoli, and Archaeological Institute of Cretological Studies, Ministry of Culture, 2012, σ. 199–206.

Μυλωνά Δ., «Χαμαλεύρι. Τα οστά των Θηλαστικών», στο Τζεδάκις Ι. / Martlew H. (επιμ.), *Μινωιτών και Μυκηναίων Γεύσεις*,

Υπουργείο Πολιτισμού και Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα 1999, σ. 64–67.

Παπαδοπούλου Ε. / Τζαχίλη Ί., «Συστηματική ανασκαφή στο ιερό κορυφής του Βρύσινα Ν. Ρεθύμνης: Προκαταρκτική παρουσίαση», *Πεπραγμένα του Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Χανιά, 1–8.10.2006)*, τόμ. Α3, Χανιά 2011, σ. 293–312.

Παπαδοπούλου Ε. / Τζαχίλη Ί., «Ανασκαφή στο Ιερό Κορυφής του Βρύσινα Νομού Ρεθύμνης», στο Ανδριανάκης Μ. / Τζαχίλη Ί. (επιμ.), *Αρχαιολογικό Έργο Κρήτης 1, Πρακτικά της 1ης Συνάντησης, Ρέθυμνο, 28–30 Νοεμβρίου 2008*, Ρέθυμνο 2010, σ. 452–463.